

La cacera de bruixes

AGUSTÍ ALCOBERRO

Entre 1450 i 1750 es va produir a Europa el fenomen conegut com la cacera de bruixes. De fet, la persecució es va concentrar especialment en els anys 1450-1500 i 1580-1650. Els càlculs més ponderats parlen d'unes 60.000 execucions, mentre que altres s'enfilen fins arribar a alguns centenars de milers. Mai no sabrem, però, la xifra total dels encausats i executats, ja que la majoria de processos van ser protagonitzats per tribunals locals.

LES VÍCTIMES EN VAN SER molt majoritàriament dones grans, pobres i analfabetes que vivien soles. Van ser acusades de participar en una secta universal presidida pel dimoni; i d'utilitzar els seus poders malèfics per provocar la destrucció de collites –mitjançant aiguats, calamarsades i boires– i per emmalaltir o matar persones i animals.

A Catalunya es van donar plenament les dues fases repressives ja esmentades. El *Llibre d'Ordinacions* de la Vall d'Àneu, compilat el 1424, és el text jurídic català més antic que fa referència al delictes de la bruixeria. Uns anys després, el poeta Jaume Roig afirmava: «Moltes n'han mortes / en foc cremades, / sentenciades / ab bons processos / per tals excessos / en Catalunya».

Més coneguda és la gran cacera de bruixes que es produí al Principat en els anys 1616-1622. L'historiador Joan Reglà avançà la xifra de quatre-centes execucions, que sembla confirmada mitjançant la documentació local de què disposem. La repressió va afectar especialment la Catalunya Vella, amb algunes puntes particularment dramàtiques: més de trenta bruixes van ser penjades a la comarca d'Osona –catorze només a Vi-

ladrau, un poble que aleshores tenia prop de vuitanta cases–; més de vint al Vallès; catorze als Comtats de Rosselló i Cerdanya,...

Però més enllà de les dades numèriques, ja en elles mateixes esbruixadores, la cacera de bruixes sobta, a Catalunya i arreu d'Europa, per les seves característiques específiques. Com veurem, en aquesta onada de fanatisme repressor res no és el que sembla. Convé, doncs, que trenquem alguns tòpics.

UNA REPRESSIÓ DE CARÀCTER MODERN, CIVIL I POPULAR

La bruixeria no va ser perseguida com a tal fins a la fi de l'edat mitjana. De fet, el seu esclat ve a coincidir amb els anys de l'Humanisme i el Renaixement, i el seu màxim apogeu es produeix en plena Revolució Científica. Els països que inicien la cacera són també les puntes de llança del desenvolupament del capitalisme: França; el nord d'Itàlia; els Països Baixos, Alsàcia, Lorena i el Franc Comtat, a l'Imperi Germànic; i Anglaterra i Escòcia, a les Illes Britàniques. Les regions més pobres o més perifèriques, com els països escandinaus, Polònia o les colònies americanes, no inicien la repressió fins a la segona meitat del segle XVII, quan el fenomen ja havia estat superat a l'Europa occidental. A l'Europa mediterrània, la repressió es concentra únicament a les àrees septentrionals, i sorgeix per l'influx francès o germànic; a la Monarquia hispànica tan sols es van produir processos significatius al País Basc i Catalunya. Pel que fa al Principat, les àrees

rurals on es concentrà la persecució són també les que havien conegut d'una manera més nítida el procés de transformacions econòmiques iniciat vers 1550, caracteritzat per la creació de xarxes urbanes, la producció especialitzada i la divisió regional del treball i la progressiva diferenciació social –fenòmens que preluïaven el triomf del capitalisme.

D'altra banda, els tribunals que van condemnar les bruixes, tant a les àrees catòliques com a les reformades, van ser gairebé exclusivament civils, sobretot en el període funest de 1580-1650. Arreu, l'actitud de les autoritats eclesiàstiques va ser més aviat o totalment contrària a aquesta persecució. En el cas de Catalunya sobresurten personalitats com el jesuïta Pere Gil, consultor de la Inquisició de Barcelona, rector del Col·legi de Betlem i confessor del mateix virrei, que el 1619, en plena cacera, va elevar un informe al lloctinent declarant invàlids els processos judicials. Una actitud similar van tenir altres autoritats eclesiàstiques, com el bisbe de Solsona, l'aragonès Juan Alvarado. El mateix Tribunal de la Inquisició de Barcelona es va pronunciar solemnement contra la persecució el 1624. El mateix va passar al País Basc, on l'inquisidor Alonso de Salazar Frías –l'«advocat de les bruixes», en paraules de l'historiador Gustav Henningsen– va aconseguir tallar en sec la cacera de bruixes de Zugarramurdi el 1614, tot obtenint el suport de la Inquisició de Logroño, que s'havia declarat competent en aquest afer. De fet, alguns historiadors han destacat que el caràcter menor de la repressió a les penínsules Ibèrica i Itàlica va ser degut a l'enorme control social que exercia l'Església –i la Inquisició– en aquests territoris.

LA BRUIXERIA NO VA SER PERSEGUIDA COM A TAL FINS A LA FI DE L'EDAT MITJANA I EL SEU MÀXIM APOGEU ES PRODUEIX EN PLENA REVOLUCIÓ CIENTÍFICA

Finalment, la cacera de bruixes no va provenir, en general, dels naixents Estats moderns, ni de les seves classes dirigents. Ben a la inversa, la iniciativa va sorgir, gairebé sempre, de les classes populars. A Catalunya tenim diversos exemples concrets de la formació de tribunals baronials a causa de la pressió dels habitants de les viles i llocs; les seves despeses van ser eixugades mitjançant la distribució de talles, o impostos especials, que van gravar els mateixos sol·licitants. En molts dels

processos és freqüent la presència de testimonis –veïns i parents– que acusen les encausades. Totes les condemnes a mort van provenir dels tribunals locals, mentre que la Inquisició va mantenir, ja en una primera etapa, una actitud molt més tèbia. L'única encausada del Vallès que va aconseguir evitar la forca va ser Eulàlia Úrsula, de Caldes de Montbui, gràcies a l'encertada aposta dels seus advocats, que van aconseguir que el seu cas passés al Tribunal del Sant Ofici de Barcelona; la Inquisició, finalment, va alliberar-la el 1620, tot i que ja havia estat condemnada a mort per un tribunal local. El mateix cal dir de les autoritats reials. Ja aquell mateix any, una carta de Felip III al lloctinent del Principat advocava per publicar un perdó general, davant la generalització dels processos. Fet i fet, la fi de la cacera de bruixes al Principat va ser una conseqüència directa de la decisió de l'Audiència de Catalunya d'evocar tots els casos locals, tot convertint-se en l'única jurisdicció competent; aquesta mesura, acordada el 1622, va permetre en pocs temps alliberar tots els encausats i cloure els processos oberts.

La cacera de bruixes segueix en tots els casos unes mateixes passes –a Escòcia i a Transsilvània, a Finlàndia i a Catalunya. Un foraster arriba a un poble i adverteix la seva gent que, entre els seus habitants, hi ha bruixes, que pot localitzar mitjançant diversos procediments –i a canvi d'un preu mòdic, tenint en compte la gravetat de l'afer. Tot seguit, el pànic i les delacions es generalitzen. Algunes dones velles, de comportaments més o menys estraforaris, són detingudes i torturades; es tracta, però, gairebé sempre, de dones pobres, vídues o solteres, que en tot cas viuen soles. Segueixen més delacions i tortures. Finalment, les encausades són executades, i la pau i la tranquil·litat retornen a la comunitat.

ELS TRIBUNALS QUE VAN CONDEMNAR LES BRUIXES VAN SER GAIREBÉ EXCLUSIVAMENT CIVILS

La cacera de bruixes no és, doncs, una conseqüència de la barbàrie medieval, ni del fanatisme religiós, ni, encara, d'una estratègia deliberada dels Estats o de les seves classes dirigents. La seva pràctica ens resulta molt més pròxima –i inquietant: és el producte d'unes societats ja modernes, de la supremacia de la jurisdicció civil i de la preeminència de l'opinió pública. La cacera de bruixes expressa, doncs, els atributs més comuns dels totalitarismes contemporanis. Per això cal que ens preguntem per les causes que van dur a aquests excessos.

LES ARRELS DE LA CACERA DE BRUIXES

La persecució de milers d'innocents va requerir l'assoliment de dues condicions: d'una banda, la construcció intel·lectual d'una nova percepció de la bruixeria –aspecte en què va jugar un paper central una part important de l'elit europea, formada per juristes i teòlegs; d'altra banda, l'assumpció per part de les classes populars d'aquesta nova visió –sense la qual no haurien estat possibles els processos. Les diferències cronològiques, en un i altre punt, expliquen també la cronologia diversa de la cacera de bruixes.

LA CACERA DE BRUIXES ÉS EL PRODUCTE D'UNES SOCIETATS JA MODERNES, DE LA SUPREMACIA DE LA JURISDICCIO CIVIL I DE LA PREEMINENÇA DE L'OPINIÓ PÚBLICA

Fins al segle XIV, l'Església va mantenir les tesis forjades per sant Agustí. Tots els fets que s'esdevenien al món eren una conseqüència directa de la voluntat divina; també les maltempsades i els estralls, que eren producte dels pecats dels homes. Sota aquest entramat ideològic, les pràctiques malèvoles –el *maleficium*– tenien una capacitat d'actuació més aviat reduïda. Per això la persecució de fetillers va tenir uns efectes més aviat escassos a l'edat mitjana, si més no per contrast amb allò que s'esdevindria més tard. Però va ser aleshores quan alguns filòsofs escolàstics van afirmar, per primera vegada, que el dimoni podia actuar al món i provocar malvestats. Aquesta nova visió, essencialment moderna, va generar la concepció de la bruixeria com una secta universal, presidida pel diable, que tenia com a objectiu la destrucció de la cristiandat. Des d'aquesta nova perspectiva, el *maleficium* esdevenia *demonis-*

me; l'abast del perill es multiplicava; i, evidentment, les solucions proposades havien de ser força més dràstiques i contundents.

El següent pas va ser l'assumpció d'aquesta nova ideologia per part dels sectors populars. Hi va jugar un paper central l'obra *Malleus Maleficarum* («Martell de bruixes») dels inquisidors dominicans alemanys Heinrich Institer i Jakob Sprenger, publicada el 1486. En aquest tractat, fruit de les indagacions dels autors durant la primera onada de la cacera de bruixes, es descriu ja aquest nou model. L'obra va tenir trenta-quatre edicions en els segles XVI i XVII; va gaudir, doncs, d'una àmplia popularitat. La majoria de processos judicials moderns, esdevinguts arreu del món cristià, li són clarament deutors, ja que tendeixen a confirmar les noves veritats definides en aquest text. La seva acceptació per part de les classes populars assenyalava el ritme de la repressió, que, de manera progressiva, esdevé necessària arreu i fins i tot imprescindible. És així com van ser executades milers de dones innocents.

Hi ha més aspectes a destacar, també. La segona onada repressiva va coincidir amb els efectes de la crisi del segle XVII. Des del punt de vista climàtic, aquella centúria ha estat definida com una petita etapa de glaciació. A Catalunya, l'any 1617 va ser conegut com l'«any del diluvi», ja que es van produir molts aiguats, i un gran nombre de rius van sortir de mare; els seus efectes van ser enormes, tant al camp com a les ciutats –amb l'ensorrament de cases, ponts i molins. D'altra banda, la repressió va incidir sobre societats cada cop més uniformes, sota el doble sedàs de la Reforma protestant o de la Reforma catòlica. Però, en ambdós casos, els fonaments ideològics i les repercussions pràctiques van ser similars.

Ara fa alguns anys, el dramaturg nord-americà Arthur Miller va estrenar *Les bruixes de Salem* (*The crucible*, 1953), una crònica de la repressió contra les bruixes d'aquesta localitat de Massachusetts (EUA), esdevinguda el 1692, que va ser interpretada pels coetanis com una denúncia de la cacera de bruixes del se-

nador McCarthy i del Comitè d'Activitats Antiamericanes de la Cambra de Representants. L'al·legoria és del tot pertinent. En ambdós casos, un segment de la classe intel·lectual i política va generar un enemic intern: l'existència d'una secta que conspirava contra la cristiandat, o contra el món lliure –bruixeria i comunisme. Els mecanismes de difusió –publicística i premsa, respectivament– van difondre'n la idea. I l'opinió pública, convenientment sacsejada, va ser l'encarregada d'exigir-ne la repressió. Pel camí van deixar centenars o milers de víctimes innocents i tot un reguitzell d'incomprensions, denúncies falses i terror. Des de totes aquestes perspectives, la cacera de bruixes pot ser considerada la primera gran onada repressiva dels temps contemporanis. ■

BIBLIOGRAFIA

- AGUILERA, Gemma; Mariano BARRIENDOS (assessor). «1617, l'Any del Diluvi», *Sàpiens*, 32 (juny 2005), p. 32-35.
- ALCOBERRO, Agustí. *Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Barcelona, 2004.
- BADA, Joan. *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcelona, 1992.
- BLÁZQUEZ MIGUEL, Juan. *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona, 1487-1820*. Toledo, 1990.
- HENNINGSEN, Gustav. *El abogado de las brujas. Brujería vasca e Inquisición española*. Madrid, 1983.
- LEVACK, Brian L. *La caza de brujas en la Europa moderna*. Madrid, 1995.
- ORRIOLS, Lluís. *Les bruixes segrestades*. Barcelona, 1994.
- SOL, Sergi; Agustí ALCOBERRO (assessor). «Els advocats de les bruixes», *Sàpiens*, 18 (abril 2004), p. 46-49.

AGUSTÍ ALCOBERRO
és professor de la Universitat de Barcelona